

2.

Diskurzusjelölők és szövegösszefüggés: a kohézió vagy a koherencia eszközei? Az implikáció mint a szövegösszefüggés eszköze¹

FURKÓ BÁLINT PÉTER

Jelen tanulmány célja a diskurzusjelölökkel² foglalkozó, angol nyelven írt, elsősorban angol és amerikai szakirodalom tartalmi–fogalmi áttekintése a cím-ben szereplő problémafelvetések vonatkozásában, melyek azt igazolják, hogy a terminológiai sokféleség, illetve az egyes szerzők koherenciamodelljei és funkcionális tipológiai között megfigyelhető ellentmondások a kohézió és a koherencia, illetve az implikáció (azon belül az implikatúra) eltérő értelmezéseiben is megmutatkoznak. Először a diskurzusjelölők jellemzőit és e jellemzőkből adódó fogalmi–meghatározásbeli problémákat vázoló fel, majd rátérek a kohézió és a koherencia lehetséges értelmezéseire, illetve az implikatúra és a koherencia viszonyára, végül a három problémakör összefüggési pontjaira próbálok rávilágítani.

Az elmúlt néhány évtizedben a diskurzusjelölőkre irányuló kutatások száma — mind az elméleti, mind az empirikus jellegű munkák tekintetében — ugrás-szerűen megnövekedett, sokak szerint e vizsgálódási terület „virágzó üzletággá” fejlődött (l. pl. Fraser: 1999). A diskurzusjelölőkkel kapcsolatos megfigyelések fényében számos nyelvészeti fogalmat újra kellett értékelni, köztük a grammatikalizáció folyamatát és velejáróit, a pragmatika és a szemantika határfelületeit, és nem utolsósorban a koherencia fogalmát is, olyannyira, hogy Hansen (2006) például a diskurzusjelölők kutatását „lándzsahegy-tudományágnak”³ keresztelte el.

Az elméleti vonzerő és a gombamódra szaporodó tanulmányok ellenére, vagy talán éppen a nagy érdeklődés következményeként, a terület meglehetősen heterogén maradt: egyrészt nem létezik olyan általánosan elfogadott elméleti keret, amely mintegy közös nevezőként vagy koordinációs rendszerként működne,

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

² Az angolszász szakirodalomban a leggyakrabban használt terminus, a 'discourse marker' magyar fordítása.

³ 'Spearehead discipline'.

másrészt a diskurzusjelölők tekintetében nincsen olyan funkcionális tipológia sem, amely széles körben kiindulási pontként szolgálna.

Mindez azért sem meglepő, mert már az angolszász diskurzuselemzés (discourse analysis) gyökerei is szerteágazóak. A tágabb értelemben vett diskurzuselemzés, valamint a diskurzusjelölők megközelítési módjainak rendszerezése szempontjából a következő dimenziók szolgálhatnak útmutatóul:

1. a diskurzusjelölők mint az elemzés elsődleges/másodlagos tárgyai;
2. a vizsgált szövegek típusai, a korpusz/intuitív adathalmaz jellege (pl. írott/beszélt nyelvi, spontán/tervezett, monológ/dialógus stb.);
3. az elméleti keret tágabb értelemben vett jellege (formális/strukturális, illetve funkcionális jellegű);
4. az elméleti keret(ek) szűkebb értelemben vett jellege és (legtöbbször multidiszciplináris) összetétele (beszédaktus-elmélet, pragmatika, relevancia elmélet, konverzációelemzés, etnometodológia, [interakciós] szociolingvisztika, pszicholingvisztika, kognitív szemantika stb.);
5. az elemzés tágabb értelemben vett célja (elméleti, leíró, kritikai stb.);
6. az elemzés szűkebb értelemben vett célja (a szövegösszefüggés/kommunikációs folyamat/interpretációs folyamat stb. vizsgálata);
7. az elemzés fókusza és hatóköre (a diskurzus mint produktum/a diskurzus mint folyamat).

Az első dimenzió értelemszerűen csak a diskurzusjelölők vizsgálatára vonatkozó megközelítési szempont: míg a legtöbb ide tartozó kutatásban a vizsgálódás elsődleges tárgyai maguk a diskurzusjelölők, vannak olyan elemzések is, ahol a különböző elméleti kérdések kerülnek a középpontba, és a diskurzusjelölők ezen kérdések megválaszolásában kapnak (másodlagos) szerepet. Így például a retorikai struktúrák elméletében (Rhetorical Structure Theory) a mondatok (más esetben a megnyilatkozások/beszédaktusok) közti relációk a vizsgálódás elsődleges tárgyai, a diskurzusjelölők szerepe ezen relációk explicitté tételében rejlik. Ezzel szemben számos, a relevanciaelmélet⁴ körébe tartozó megközelítés elsősorban az egyes megnyilatkozások által megindított interpretációs folyamatokat vizsgálja. A diskurzusjelölők szerepe ilyen értelemben csupán az, hogy a megnyilatkozások feldolgozását optimalizálják, azaz az interpretációs folyamatot mintegy felgyorsítják azáltal, hogy az előtérbe kerülő megnyilatkozások, illetve a közös kognitív környezet egyes elemei közötti kapcsolatokra nézve instrukciókat (szemantikai megszorításokat) adnak.

A fent említett második dimenzió tekintetében könnyen belátható, hogy a szövegtípus kiválasztása nagyban befolyásolja az egyes kutatók megközelítési módját, a tipológia felállítását, sőt már az egyes nyelvi elemeknek ebbe a kate-

⁴ Más néven pertinencia-elmélet.

góriába sorolását (inkluзивitást, illetve exkluzivitást) is. Az alábbi listák közül az első kettő főként beszélt nyelvi elemeket, a harmadik ezzel szemben beszélt nyelvi és írott szövegekre is jellemző nyelvi elemeket tartalmaz:

oh, well, but, and, or, so, because, now, then, I mean, y'know, see, look, listen, here, there, why, gosh, boy, this is the point, what I mean is, anyway, whatever (Schiffrin: 1987);

when, as, while, meanwhile; (and) then, next, now, before, after, because, (and) so, after that, all this time, well, okay, you know, I mean, mind you, anyway(s) (Redeker: 1990);

consequently, also, above all, again, anyway, alright, alternatively, besides, conversely, in other words, in any event, meanwhile, more precisely, nevertheless, next, otherwise, similarly, or, and, equally, finally, in that case, in the meantime, incidentally, OK, listen, look, on the one hand, that said, to conclude, to return to my point, while I have you (Fraser: 1990).

Az inkluзивitás/exkluzivitás kérdéskörével összefüggésben lévő másik problematika a diskurzusjelölők körül kialakult terminológiai zűrzavarban mutatkozik meg, ennek oka pedig a fentebb felsorolt harmadik és negyedik dimezióból és az ezekből adódó (járulékos) dimenziókból, azaz a célkitűzésekből, fókuszokból és hatókörökből adódik. A szakirodalomban gyakran ugyanazok a nyelvi elemek esetenként *diskurzuscsatoló elemként* (*discourse connective*), *diskurzusoperátorként* (*discourse operator*), *pragmatikai jelölőként* (*pragmatic marker*), *diskurzusjelölőként* (*discourse marker*), *szünetjelzőként* (*pause marker*), *diskurzuspartikulaként* (*discourse particle*), *indulatszóként* (*interjection*), *interakciós jelzőként* (*interactional signal*), *célzást kifejező szóként/frázisként* (*cue word/phrase*), *a pragmatikai hatást befolyásoló elemként* (*pragmatic force modifier*) vagy éppen *pragmatikai kifejezésként* (*pragmatic expression*) szerepelnek annak függvényében, hogy mi a szerző célja, például a koherencia, az interpretációs folyamat, interakció stb. vizsgálata a retorikai struktúrák elmélete, relevanciaelmélet, beszédaktus-elmélet, grice-i pragmatika stb. szemszögéből. Az alábbi táblázat a terminológiai sokféleséget hivatott érzékeltetni: az egyes sorokban feltüntetett terminusok nem csupán ugyanarra a nyelvi elemre (*well, of course, oh* stb.) utalnak, hanem azonos (nem-propozicionális) használatukra is.

DP: discourse particle,
DM: discourse marker,
PE: pragmatic expression,
PM: pragmatic marker,
int: interjection,

cue: cue word/cue phrase,

IS: interactional signal,

PP: pragmatic particle,

PFM: pragmatic force modifier,

*: a megnyilatkozásban elfoglalt helyüktől függően különböző terminusok vannak használatban.

	<i>well</i>	<i>of course</i>	<i>oh</i>	<i>ah</i>	<i>now</i>	<i>I mean</i>	<i>but</i>	<i>you know</i>
Schourup '85	DP	-	DP	DP	DP	DP	-	DP
Schiffrin '87	DM	-	DM	-	DM	DM	DM	DM
Erman '87	PE	-	-	-	-	PE	-	PE
Fraser '90 and '99	DM / pause marker*	DM	int / pause marker	pause marker	DM	'90-PM '99-DM	DM	PM
James '74	int	-	int	int	-	-	-	-
Wierzbicka '91	-	-	int	int	-	-	-	-
Hirschberg and Litman '93	cue	-	-	-	cue	-	cue	-
Stenström '94	DM/IS*	-	IS	-	DM/IS*	IS	-	DM/IS*
Holmes '95	PP	PP	-	-	-	PP	-	PP
Kroon '95	DP	-	-	-	-	DP	DP	DP
Nikula '96	PFM	PFM	-	-	-	PFM	-	PFM
Fuller 2003	DM	DM	DM	-	-	DM	-	DM

A terminológia sokszínűségét a definíciók változatossága is tovább tarkítja: még az azonos terminust használó anglo-amerikai (koherenciaelméleteken alapuló) úgynevezett 'diskurzusjelölő tradíció' képviselői is (pl. Östman 1982; Schourup 1985; Schiffrin 1987; Stenström 1990; Fraser 1990, 1996, 1999) más-más módon közelítik meg a diskurzusjelölők funkcionális osztályát, definícióikban a diskurzusjelölők más és más jellemzőit helyezik előtérbe. A két talán legfontosabb kérdés, amely tekintetében nem alakult ki konszenzus, egyrészt az, hogy a diskurzusjelölőknek lehet-e inherens/kontextustól független propozíció-

nális jelentésük; másrészt pedig az, hogy a diskurzusjelölők kizárólag a kontextusra nézve jelölnek-e relációkat, vagy pedig a szöveg és a kontextus elemei közti kapcsolatokat jelölő elemeket is közéjük sorolhatjuk-e. Közös nevezőként elmondható azonban, hogy a diskurzusjelölők alapvető tulajdonságának azt tartják, hogy diskurzusátmeneteket jelölnek, és a diskurzuskoherenciához járulnak hozzá.

Fraser 1990 definíciója szerint például „[a diskurzusjelölők] az általuk bevezetett szegmens (S2) és az azt megelőző szegmens (S1) interpretációja közti viszonyt jelzik”⁵. E definíció alapján a beszédturnus elején szereplő *well* (1) diskurzusjelölőnek mondható, a mediális pozícióban lévő (2) viszont nem:

1. A: *I want another candy.* B: **Well**, *there are six left.*
2. A: *I want another candy.* B: *There are ... well ..., six left.*

A megnyilatkozáson belül előforduló elemek mellett Fraser azokat az elemeket sem tekinti diskurzusjelölőknek, amelyek nem jelölnek két helyiértékű viszonyt⁶, azaz nem verbális előzményre utalnak, emellett azokat sem, amelyeknek van propozicionális jelentésük.

Redeker (1990, 1991, 2005) ennél tágabban definiálja a diskurzusjelölőket⁷, azaz olyan nyelvi elemekként, amelyek elsődleges funkciója az, hogy a hallgató figyelmét felhívják az adott diskurzusegység és a közvetlen diskurzuskontextus közti kapcsolatra.⁸ Redeker nem határozza meg közelebbről azt, hogy mit ért diskurzuskontextuson, nála olyan elemek is diskurzusjelölökként szerepelnek, amelyeket Fraser pragmatikai jelölökként értelmezne (pl. *frankly*, *obviously*, *stupidly*). Emellett Redeker nem zárja ki a propozicionális jelentésű elemeket sem, sőt külön helyet szán tipológiájában az ún. ’ideational marker’-eknek (konceptuális jelölők), melyek között vannak határozószóként (pl. *then*, *after that*) és kötőszóként használt elemek is (pl. *and*, *but*).

Schiffrin (1987) definíciója szerint a diskurzusjelölők egyrészt a folyamatban lévő diskurzus kontextuális koordinátái⁹, másrészt „olyan szekvenciálisan függő (kötött) elemek, amelyek diskurzusegységeket kapcsolnak össze”¹⁰. Schiffrin,

⁵ „[discourse markers] signal a relationship between the interpretation of the segment they introduce, S2, and the prior segment, S1.”

⁶ „Two place relationship”.

⁷ Ezeket diskurzusoperátoroknak nevezi.

⁸ „[a DM has] the primary function of bringing to the listener’s attention a particular kind of relation between the discourse unit it introduces and the immediate discourse context” (2005: 3).

⁹ „[DMs provide] contextual coordinates for ongoing talk” (p312).

¹⁰ „sequentially dependent elements which bracket units of talk” (p31).

Redekerhez hasonlóan, felsorol propozicionális jelentésű nyelvi elemeket, és rajtuk kívül non-verbális elemeket is (pl. gesztusok, tekintet).

A diskurzusjelölők jellemzői közül a legtöbbet talán Hansen említi definíciójában, mely szerint a diskurzusjelölők „változó hatókörű, nem-propozicionális, konnektív elemek, melyeknek kizárólag procedurális jelentésük van, és a beszélőnek a hallgató felé irányuló instrukcióiként funkcionálnak abban a tekintetben, hogy a hallgató milyen módon integrálja a gazdaegységet a diskurzus koherens mentális reprezentációjába”¹¹ (Hansen 1998: 358).

A fentebb említett, már-már klasszikusnak számító definíciókon kívül számtalan egyéb meghatározással találkozunk, melyekre szintén jellemző, hogy az egyes szerzők több-kevesebb jelentőséget tulajdonítanak a diskurzusjelölők egyik-másik jellemzőjének, illetve csak azokat említik meg, amelyek megközelítésükben előtérbe kerülnek. Vannak olyan szerzők is¹², akik áttekintést nyújtanak mindazokról a jellemzőkről, amelyek a diskurzusjelölők tárgyalása során felvetődhetnek, vagy már felvetődtek. A következőkben ezeket a jellemzőket igyekszem rendszerbe foglalni.

Formális–szintaktikai jellemzők:

Opcionalitás¹³ (szintaktikai leválaszthatóság¹⁴)

A legtöbb ide sorolt elem (kifejezetten és csakis szintaktikai értelemben) opcionális, azaz elhagyásukkal általában nem sérül a grammatikai struktúra/a grammatikalitás.

Multikategorialitás

A diskurzusjelölők eredetük tekintetében heterogének, kialakulásuk kezdetén különböző szintaktikai osztályokhoz tartoznak, találunk köztük kötőszókat (pl. *and, but, because*), indulatszókat (pl. *oh, ah, huh*), igéket (pl. *say, look, see*), határozószókat (pl. *well*), mellékneveket (pl. *fine, right*), tagmondatokat (pl. *you see, I mean, you know*), elöljárós szó szerkezeteket (pl. *in other words*) stb.

¹¹ [DMs are] non-propositional connective items of variable scope, whose meaning is entirely procedural, and which function as instructions from speaker to hearer on how to integrate their host unit into a coherent mental representation of the discourse.

¹² Pl. Schourup 1999, Brinton 1996.

¹³ Optionality.

¹⁴ Weak clause association.

Szegmenskezdő pozíció

Leggyakrabban a (beszéd)turnus, illetve a megnyilatkozás elején fordulnak elő. Amennyiben a szintaktikai értelemben vett mondat/tagmondat végén találjuk őket, legtöbbször a korábbi nyelvallapotra jellemző, 'magközeli' jelentésük van.

Szemantikai–pragmatikai jellemzők:

Nem-propozicionális jelentés

Általánosan elfogadott tény, hogy bizonyos diskurzusjelölök (pl. *well, however*) nincsenek hatással a mondat igazságfeltételeire, vagyis nem érintik a gazdaegység propozicionális jelentését. Más elemek (pl. *I think*) esetében azonban vita alakult ki a szakirodalomban abban a tekintetben, hogy (akár szinkron, akár diakron perspektívából nézve) van-e propozicionális jelentésük.

Procedurális jelentés

Általában az is köztudott, hogy a diskurzusjelölök procedurális, nem konceptuális jelentésűek: a szöveg szintjén, esetleg interperszonális szinten töltenek be funkciót. Sok szerző azonban nem tesz különbséget a procedurális és a nem-propozicionális jelentés között, Schourup (1999) például a kompozicionalitás-tesztet alkalmazza, miközben az angol *in addition* igazságfeltételeket befolyásoló hatását igyekszik bizonyítani:

1. *Owens is a respected drama critic. I tell you in addition that she has written...*
2. *Owens is a respected drama critic. In addition, she has written ...*

Multifunkcionalitás (szemantikai leírások szerint poliszémia)

Köztudott, hogy a legtöbb nyelvi elemhez több, egymáshoz kapcsolódó vagy egymástól független jelentés rendelhető, ez azonban az esetek legnagyobb részében nem vezet egy adott szövegkörnyezetben/menyilatkozásban is többértelműséghez. A diskurzusjelölökre azonban nem csupán az jellemző, hogy különböző szövegkörnyezetekben a (textuális, interakcionális, interperszonális, attitűdjelölő stb.) funkciók széles körét látják el, hanem az is, hogy egy adott kontextusban egy adott gazdaegységen belül is több módon befolyásolják a megnyilatkozás értelmezését. A poliszémia-elképzelés szerint magjelentésük van, a kontextus csupán specifikusabb értelmezésüket alakítja ki. A homonímia-elképzelés szerint egy adott diskurzusjelölőnek számos jelentése van.

Kontextusfüggőség/indexikalitás

Sokak szerint a diskurzusjelölők a mutatószókhöz hasonló szerepűek¹⁵, mivel funkciójuk a kommunikatív szituáció egyes elemeitől függ, indexikális kapcsolatot létesítenek velük. A kapcsolat jellege azonban egyes esetekben magjelentésükkel hozható összefüggésbe, olyannyira, hogy az inherens jelentés együtt jelenik meg a kontextusfüggő funkcióval.

Konnektivitás

Mint fentebb láttuk, ezt a jellemzőt is különbözőképpen lehet értelmezni. Fraser szerint például csak azokat az elemeket nevezhetjük diskurzusjelölőknek, amelyek diskurzusegységeket kapcsolnak össze, azaz elsődleges funkciójuk konnektív (összekapcsoló) jellegű.

Változó hatókör

A diskurzusjelölők hatókörébe esetenként egyetlen lexikális elem, máskor a teljes megnyilatkozás, beszédturnus, korábban elhangzott beszélgetés/leírt szöveg is tartozhat.

Fonológiai jellemzők:

Fonológiai redukció

A diskurzusjelölőkre gyakran jellemző a gyengén ejtett/rövidített illetve redukált fonológiai forma, pl. *you know – y 'know/ya kna, of course – 'course*.

Prozódiai függetlenség, 'coma intonation'

Egyes esetekben a diskurzusjelölők külön intonációs egységet alkotnak, szünet, törés figyelhető meg elhangzásuk után.

Egyéb stilisztikai jellemzők:

Csoportosulás (clustering)

Gyakran több diskurzusjelölő fordul elő egymás közvetlen közelében, sokszor egymás funkcióját erősítve (*OK then*), máskor teljesen új funkciót létre-

¹⁵ Levinson (2004) például diskurzusmutató-szóknak nevezi őket.

hozva (pl. *yeah well*). Egyes esetekben azonban csupán az a funkciójuk, hogy a beszélő időt nyerhessen ahhoz, hogy a diskurzusjelölőket követő megnyilatkozást megfogalmazhassa/a megfelelő szót, kifejezést mentális lexikonából előhívhassa (lexical search function).

Felcserélhetőség

Bizonyos funkcióikban (főleg a fentebb említett 'időhúzással' kapcsolatba hozhatókkal) nem érzékelhető funkcióvesztés/funkcióváltozás akkor sem, ha egy adott diskurzusjelölőt egy másikkal helyettesítünk.

Oralitás — (bizonyos nyelvváltozatok esetében) gyakori előfordulás — stigmatizáció

Mivel a szakirodalomban tárgyalt legtöbb diskurzusjelölő elsődlegesen a beszélt nyelvben fordul elő, sokan az oralitást is ezen nyelvi elemek szembetűnő jellegzetességei közé sorolják. Egyrészt azonban az írott és a beszélt (spontán/tervezett) nyelvváltozat között nem figyelhető meg éles határvonal, jellemzően kontinuumot alkotnak; másrészt a gyakori használat a grammatikalizációs (illetve pragmatikalizációs) folyamat szükséges összetevője és felgyorsítója, még a 'lexikális keresés' funkció (l. fentebb) esetében sem indokolt 'túlzott használatról' beszélni, illetve a stigmatizációt helyeslő megállapításokat tenni.

Összefoglalva tehát a különböző szerzők definícióikban az alábbi jellemzőket emelik ki:

	seq.	context	oral.	synt.	proced.	poly-func.	attitude	scope	non-prop.	inv.
Schiffrin 1987	x	x	x	x			(x)			
Fraser 1990 and 1999	x	x		x	x				x	
Redeker 1990 & 1991	x	x					(x)			
Stenström 1994	x		(x)							
Kroon 1995	x	x								x
Knott and Sanders 1998	x									
Andersen 1998	x		x				x			
Hansen 1998	X		(x)				(x)	x	x	

Risselada and Spooren 1998	x			x						
Romaine and Lange 1998	x		(x)				(x)			
Blakemore 1987&2002					x					
González 2004					x	x	x			

2. táblázat

A diskurzusjelölők jellemzőinek megjelenése az egyes szerzők definícióiban, az alábbi rövidítésekkel:

- seq.: sequentiality – coherence – connectivity (szekvencialitás – a koherencia elősegítése – konnektivitás),
 context: context-dependence (kontextusfüggőség),
 oral.: orality (oralitás),
 synt.: syntactic diversity (szintaktikai diverzitás, multikategorialitás),
 proced.: procedural meaning (procedurális jelentés),
 poly-funct.: poly-functionality/multifunctionality (multifunkcionalitás),
 attitude: marking attitudes (attitűdjelölő funkció),
 scope: variable scope (változó hatókör),
 non-prop.: non-propositional content (nem propozicionális tartalom),
 inv.: invariable form (konstans alak).

A diskurzusjelölők jellemzőiből adódó fogalmi–meghatározásbeli problematika felvázolása után most rátérek a kohézió és a koherencia lehetséges értelmezéseire, melyek tükrében a fentebb leírtak is jobban átláthatóak.

A kohézió definícióit áttekintve egyértelműen elmondható, hogy a legtöbb szerző a mai napig Halliday és Hasan (ezenkívül H&H) 1976-ban megjelent „Cohesion in English” című munkájára utal¹⁶, González (2004) szerint magát a *kohézió* szót (eredeti jelentése ’tapadás, összetart(oz)ás’) is ők használták először a szövegösszefüggés egyik aspektusaként¹⁷. Ebben a műben több helyen is találunk elméleti, illetve operatív definíciókat mind a kohézióról, mind a kohezív kapcsolatokról, ezekből a következők derülnek ki:

¹⁶ Widdowson ezt a munkát a kohézióról írt művek standardjaként említi. (2004: 63)

¹⁷ „The [...] term [...], cohesion, is fully represented by the pioneering work of Halliday and Hasan (1976), who coined the term to explain the linguistic mechanism that made an English text cohesive.” (p. 41.)

- H&H a kohéziót jelentésbeli¹⁸, nem strukturális¹⁹ fogalomként kezeli;
- H&H párhuzamot von a mondaton belüli és a mondatok között fennálló szemantikai kapcsolatok között, de csak az utóbbiakat tartja a kohézió eszközeinek²⁰;
- H&H a kohéziót (minimum) két nyelvi elem közti kapcsolatként kezeli, ahol
 - az egyik elem jelenléte feltételezi a másikat;
 - az egyik elem jelenléte elengedhetetlenül szükséges a másik elem értelmezéséhez²¹;
 - a kapcsolat jellege alapvetően szemantikai preszuppozíció (előfeltevés)²²;
- H&H modelljében a kohéziót biztosító (nyelvi) elemek a szöveg egységét (és folytonosságát) biztosító elsődleges erők²³.

A kohézió típusai (referencia, helyettesítés, ellipsis, összekapcsolás és lexikai kohézió)²⁴ közül a diskurzusjelölők szempontjából az 'összekapcsolás' a legrelevánsabb. H&H példái között egyaránt megtalálunk az írott és a beszélt nyelvre jellemző, konceptuális és procedurális jelentésű, egyértelműen konnekatív (fraser-i 'két helyiértékű') kapcsolatot, valamint főleg pragmatikai kapcsolatot jelölő elemeket. Az alábbi listában szereplő példák olyan (a fenti típusok szerint osztályozott) nyelvi elemeket tartalmaznak, amelyek a későbbi szakirodalomban diskurzusjelölökként, illetve pragmatikai jelölökként szerepelnek. H&H tipológiájának magyar fordítását az *Officina Textologica* 15. számának 3. fejezetéből vettem át²⁵.

¹⁸ The concept of cohesion is a semantic one; it refers to relations of meaning that exist within the text, and that define it as a text. (p. 4.)

¹⁹ Cohesive relations are relations between two or more elements in a text that are independent of the structure. (vii o.)

²⁰ A semantic relation of this kind may be set up either within a sentence or between sentences; with the consequence that, when it crosses a sentence boundary, it has the effect of making the two sentences cohere with one another. (p vii)

²¹ Cohesion is a semantic relation between an element in the text and some other element that is crucial to the interpretation of it. (p. 8.)

²² The potential for cohesion lies in the systematic resources of reference, ellipsis and so on that are built into the language itself. The actualization of cohesion in any given instance, however, depends not merely on the selection of some option from within these resources, but also on the presence of some other element which resolves the presupposition that this sets up. (p. 5.)

²³ „... the linguistic means whereby a text is enabled to function as a single meaningful unit” (p. 30.).

²⁴ Angol terminusok: *reference, substitution, ellipsis, conjunction, lexical cohesion*.

²⁵ Petőfi 2009.

- 1) Szövegtípus alapján csoportosítható elemek:
 - a) (elsősorban) az írott (tervezett/formális stb.) nyelvváltozatokra jellemzőek: *furthermore* (összekapcsoló), *alternatively* (alternatív), *incidentally* (komplex, deemfatikus), *thus* (szemléltető), *on the contrary* (jelentést helyesítő) stb.;
 - b) (elsősorban) a beszélt (spontán/informális stb.) nyelvváltozatokra jellemzőek: *by the way* (komplex, deemfatikus), *actually* (kontrasztív), *I mean* (kifejezést helyesítő) stb.;
 - c) mindkét nyelvváltozatra jellemzőek: *and*, *and also* (összekapcsoló), *or*, *or else* (alternatív), *that is*, *in other words* (magyarázó), *(for) example* (szemléltető), *in fact* (kontrasztív) stb.
- 2) Jelentéstartalom alapján csoportosítható elemek:
 - a) konceptuális (kompozicionális) elemek: *in other words* (magyarázó), *by the way* (komplex, deemfatikus), *on the contrary* (jelentést helyesítő), *in fact* (kontrasztív);
 - b) procedurális (nem-kompozicionális) elemek: *I mean* (kifejezést helyesítő), *now*, *well*, *anyway* (egyéb 'folytató').
- 3) Konnektivitás alapján csoportosítható elemek:
 - a) konnektívák (Fraser szerinti diskurzusjelölők): *furthermore* (összekapcsoló), *however* (emfatikus), *in other words* (magyarázó), *thus* (szemléltető);
 - b) nem konnektívák (Fraser szerint nem diskurzusjelölők, hanem pragmatikai jelölők): *well*, *of course*, *surely* (egyéb 'folytató').

Ami a koherencia tárgyalását illeti, vannak, akik tévesen azt gondolják, Halliday és Hasan egyáltalán nem foglalkozott ezzel a kérdéssel. Mey (2001) például azt állítja, hogy H&H nem is említi a koherencia fogalmát, a koherencia csupán implicit módon, az összefüggő és az összefüggéstelen (jól formált/nem jól formált) szövegek közti különbségtétel kritériumaként jelenik meg²⁶. Mások²⁷ azt a (szövegkörnyezetéből kiragadott) mondatot idézik H&H művéből, mely szerint „a kohezív kapcsolatok a textúra [a szöveg nyelvi szövetének] kizárólagos forrásai”²⁸.

²⁶ „'Cohesion' is defined by Halliday and Hasan (1976: 29–30) as '... the linguistic means by which a text is enabled to function as a single meaningful unit'. Note that there is no mention of 'coherence' in these authors' work: however, one may consider it to be implicitly presupposed as that which makes the text different from a non-text...” (Mey 2001: 330)

²⁷ Többek között Brown and Yule (1983), González (2004).

²⁸ „cohesive ties [...] are the ONLY source of texture” (p. 9.).

Valójában — annak ellenére, hogy (mint fentebb említettem) H&H modelljében a kohezív elemek a szöveg egységét biztosító elsődleges erők, a textúra²⁹ elsődleges forrásai — a koherencia fogalmának tárgyalásakor a kohezív elemek mellett már H&H is megemlíti egyéb összetevőket. H&H a regiszter fogalmát tekinti a kohéziót kiegészítő, illetve társfogalomnak, a kettő együtt biztosítja a szöveg-összefüggőséget³⁰. A szöveg definiálásakor pedig már H&H is különbséget tesz a szövegösszefüggést biztosító nyelvi és nem-nyelvi, illetve kontextusfüggő és kontextusfüggetlen elemek között, valamint mindkettő típusnak koherenciateremtő szerepet tulajdonít. H&H szerint a szöveg kétféle értelemben véve koherens: belső konzisztenciáját a kohézió adja, külső (azaz a szituáció tekintetében megfigyelhető) konzisztenciáját pedig a regiszter³¹. A két fogalom (kohézió és regiszter) kiegészítik egymást, egyik sem létezik a másik nélkül, viszont az egyik megléte nem vonja maga után a másikat³².

A fenti megállapításokat a kohézió és a koherencia fogalmi kapcsolatára kivetítve az következik, hogy a koherencia H&H-nál tágabb, a kohéziót is magában foglaló fogalom, viszont egy adott szöveg lehet koherens anélkül, hogy kohezív elemeket tartalmazna, és tartalmazhat kohezív elemeket anélkül, hogy koherens lenne.

A Halliday és Hasan (1976) után, illetve a szemináris mű nyomán írt munkák szerzői a kohézió és a koherencia fogalmát a következő értelmezésekben használják³³:

- vannak, akik felváltva használják a két fogalmat a szöveg-összefüggőség verbális és nonverbális összetevői tekintetében is;
- vannak, aki csak az egyiket használják az előző csoport képviselőihez hasonló inkluzív módon, vagy különböző altípusokat meghatározva;
- a legtöbb általam ismert szerző különbséget tesz a két fogalom között a verbális/nonverbális, szekvenciális (textuális)/kognitív (mentális), explicit/implicit, formális/funkcionális, propozicionális jelentés/nem-propozicionális jelentés dichotómiák egyikének mentén.

²⁹ Melyről a kissé cirkuláris definíció így szól: „a szöveg azon tulajdonsága, amely azt szöveggé teszi.” (23. o.)

³⁰ „The concept of COHESION can therefore be usefully supplemented by that of REGISTER, since the two together effectively define a TEXT.” (p. 23.)

³¹ „A text is [...] coherent in these two regards: it is coherent with respect to the context of situation, and therefore consistent in register; and it is coherent with respect to itself, and therefore cohesive.” (ibid.)

³² „Neither of these two conditions [belső/külső konzisztencia] is sufficient without the other, nor does the one by necessity entail the other.” (ibid.)

³³ Részletesebben l. González 2004: 41ff.

Hatch (1992) például azokat az explicit nyelvi elemeket, amelyek a diskurzus egységei közti kapcsolatok labirintusában mintegy útjelző táblákként szolgálnak, 'kohezív jelölőknek' nevezi. Ezek az elemek bizonyos ismerettípusokkal karöltve biztosítják a koherenciát (pl. beszédesemények [speech events] ismerete, forgatókönyvszerű ismeretek [scripts], a retorikai szerveződés [rhetorical organization] ismerete stb.). Van Dijk (1977) különbséget tesz lineáris és globális koherencia között, melyek közül az előbbi gyakorlatilag azonosítható a H&H-i értelemben vett kohézió fogalmával, utóbbi a szöveginterpretáció során a beszélőben és a hallgatóban végbemenő kognitív folyamatokat takarja.

A korábban említett anglo-amerikai diskurzusjelölő hagyomány képviselői a kohéziót a koherencia egyik síkjának tekintik; azok a diskurzusjelölők, amelyek (elsődlegesen) ezen a síkon játszanak szerepet, a szemantikai, fogalomalkotásbeli, konceptuális jelentések közötti kapcsolatokat jelölik.

Az alábbi táblázat három különböző koherenciamodell, a diskurzusjelölők három különböző taxonómiáját hasonlítja össze, a fejléceket követő negyedik sor Schiffrin (1987), az ötödik Redeker (1990, 1991 és 2006), a hatodik Fraser (1988, 1993 és 1999) koherenciamodelljeit vázolja fel.

Koherencia-relációk				
Szemantikai relációk	Pragmatikai relációk			
Ideational (konceptuális)	Interactional (Interakcionális)		Textual (Textuális)	Inferential (Inferencia-relációk)
Ideational structure (konceptuális struktúra) <i>and, but, or so</i>	Action structure (beszédaktus-struktúra) <i>*well, *and, *but</i>	Participation framework (a kommunikációban résztvevő felek közti viszonyok kihatása a propozíciókra, beszédaktusokra, ill. -turnusokra) <i>well, I mean</i>	Exchange structure (a beszélőváltás mechanizmusa) <i>*well, *and, *but</i>	Information state (információ-feldolgozás: ismerettípusok rendezése, kognitív folyamatok) <i>oh, you know</i>
Ideational structure ('text world') (konceptuális struktúra, a 'szöveg világa') <i>then, after that</i>	Rhetorical structure ('discourse purpose') (retorikai struktúra, 'diskurzus-szándék') <i>well, you know</i>		Sequential structure (szekvenciális rendezettség) <i>but, so</i>	

	<p>discourse activity markers (diskurzus-tevékenység jelölők) <i>admittedly, after all</i></p>		<p>discourse topic markers (diskurzus-topikokat összekötő jelölők) <i>by the way, you see</i> message relationship markers (üzeneteket összekötő jelölők kivéve az inferencijelölök) <i>but, despite, however</i></p>	<p>inferential markers (inferencijelölök, i.e. inferencia-viszonyokat jelölő DJ-k, az üzeneteket összekötő jelölők alcsoportja) <i>so, then, thus</i></p>
--	---	--	---	--

A fenti táblázat jól szemlélteti, hogy Fraser megközelítésében a diskurzusjelölök nem játszanak szerepet a szövegkohézió létrehozásában, pontosabban azok a nyelvi elemek, amelyek kohezívek, nem tekinthetők diskurzusjelölöknek. Schiffrin és Redeker koherenciamodelljeiben ezzel szemben megtalálunk propozicionális jelentésű és szemantikai viszonyokat explicitté tevő jelölőket is, abban azonban nincs egyetértés, hogy

- mely pragmatikai relációkat tekinthetjük a koherencia 'síkjainak' (Schiffrin-féle terminus, angolul 'planes');
- melyeket a koherencia 'szintjeinek' (Redeker szóhasználata, angolul 'level');
- pontosan hány 'síkot'/'szintet' különböztethetünk meg;
- az egyes diskurzusjelölök mely síkokon/szinteken játszanak szerepet.

Végezetül a diskurzusjelölő-kutatás 'lándzsahegyével' (Hansen: 2006) némileg „piszkáljuk meg” egyrészt a kohézió és a koherencia közötti kölcsönhatás-rendszert, illetve a két fogalom értelmezési lehetőségeit; másrészt az implikáció koherenciateremtő funkcióját. Az alábbi problémakörök vetődnek fel:

1. Amennyiben azt a felfogást vesszük alapul, hogy a kohezív elemek szemantikai viszonyokat jelölnek, a szöveg koherenciája pedig pragmatikai-implikációs viszonyok kapcsolatrendszeréből áll össze, a szemantika és a pragmatika határterületén funkciót ellátó diskurzusjelölök két szempontból is aláátmasztják a két terület szétválaszthatatlanságát:

- 1a) A diakron vizsgálatok rámutatnak arra, hogy a diskurzusjelölők a pragmatikalizálódás során fokozatosan elveszítik kontextusfüggetlen szemantikai magjelentésüket, ezzel párhuzamosan a pragmatikai funkciók széles körének jelölésére válnak alkalmassá, egy adott diskurzusjelölő pragmatikalizációja során nem létezik azonban olyan pont, ahol azt mondhatnánk róla, hogy innentől kezdve csak pragmatikai szerepet tölt be.

- 1b) A pragmatikalizáció folyamata a diskurzusjelölők szinkron vizsgálata során is tükröződik: a diskurzusjelölők multifunkcionalitásának részeként megfigyelhetjük, hogy egy adott pillanatban egy adott diskurzusjelölő az (interperszonális és textuális) funkciók széles skáláját képes jelölni, egyes funkciói közelebb állnak magjelentéséhez, illetve összefüggésbe hozhatók vele, mások átláthatatlanabbak³⁴, a magjelentéstől annyira távol állnak, hogy szinkron perspektívából már nem hozhatók vele összefüggésbe.
2. Amennyiben azokat az elemeket tekintjük kohezívnek, amelyek az egyes szemantikai és pragmatikai viszonyokat explicitté teszik, felmerül a kérdés, hogy a diskurzusjelölők explicit vagy implicit módon jelölnek-e relációkat. A relevanciaelmélet szerint például a DJ-k ugyanis csak behatárolják a lehetséges viszonyok körét, és beindítják a hallgatóban azt az inferencia-folyamatot, amely során a megnyilatkozás (a DJ gazdaegysége) relevánssá, a szöveg ezáltal koherenssé válik. Másképpen fogalmazva kérdéses, hogy a pragmatikai jelölőknek van-e propozicionális jelentésük, a preszuppozíciókkal (előfeltételekkel), a konvencionális vagy pedig a konverzációs implikaturákkal hozhatjuk-e őket összefüggésbe. Ismét felmerül a diakronitás kérdése is, mivel ezek az implikációtípusok gyakran egymásból adódnak, illetve az egyik a másikba fordul át.
3. A diskurzusjelölők implicitéséből adódó másik érv a funkcionális tipológiák és taxonómiák, valamint a koherenciamodellek szűkebb-tágabb kategóriáinak felállítása ellen az, hogy az egyes mondatok, illetve beszédaktusok közötti viszonyok meghatározása egyáltalán nem szükséges ahhoz, hogy a kommunikáció sikeres legyen, azaz a szöveget a hallgató koherensként értelmezze. Egy adott (eleve nehezen behatárolható/kategorizálható) beszédaktus viszonya a szöveggörnyezethez gyakran szándékosan nem egyértelmű, melynek okát adott esetben udvariasság (pl. arcultvédés) vagy a grice-i maximák szándékos figyelmen kívül hagyása, esetleg azok ütközése adhatja.
4. A multifunkcionalitás másik aspektusa az, hogy (amint az empiria rámutat) nem választhatók el élesen egyrészt a kohezív és a nem-kohezív funkciók, másrészt az interperszonális és a textuális viszonyokat jelölő funkciók. A diskurzusjelölőknek egyszerre lehet szerepük a diskurzus különböző síkjain: Schiffrin (1987) szerint adott DJ-nek adott szöveggörnyezetben elsődleges, illetve másodlagos funkciója van, Redeker (1990) szerint mindegyik DJ ellát bizonyos funkciókat mindegyik diskurzussíkon. Adott diskurzusjelölő nemcsak különböző szöveggörnyezetekben tölt be különböző funkciókat, hanem egy konkrét szöveggörnyezetben/adott gazdaegységben is a funkciók széles skáláját mutatja.

³⁴ Az angol terminológiában erre a jelenségre az 'opaque' melléknevet találjuk.

5. A diskurzusjelölök konnektivitásának, a konnektitásnak mint kritériumnak a kérdésében az is felmerül, hogy érdemes-e különbséget tenni a szövegen belüli és szövegen túlmutató viszonyok jelölése viszonylatában. A relevanciaelmélet mind a szövegelőzményt (co-text), mind a nem-nyelvi szövegkörnyezetet (situational context) a beszélő és a hallgató közös kognitív környezeteként (mutual cognitive environment) értelmezi, azaz például nem tesz különbséget a *so* (szóval/szóval akkor) diskurzusjelölő alábbi két (konnektív) funkciója között:

- (1) **A:** *A legközelebbi kereszteződésnél balra kell kanyarodni.*
B: *Szóval (akkor) nem megyünk el az egyetemig.*
- (2) **(A:** *Hatalmas, élelmiszerekkel teli szatyrokkal érkezük.)*
B: *Szóval (akkor) az összes pénzed elköltötted.*³⁵

A fenti problémakörök mindegyike külön értekezés tárgya lehetne, jelen cikk célja azt volt, hogy a diskurzusjelölök kutatása során kialakult fogalmi, terminológiai és tipológiai heterogenitást a kohézió és a koherencia fogalmainak különböző értelmezéseivel hozza összefüggésbe.

Irodalomjegyzék:

- Andersen, Gisle 1998. The pragmatic marker *like* from a Relevance-theoretic perspective. Jucker, Andreas H. and Ziv, Yael. (eds.) *Discourse markers: descriptions and theory*. Pragmatics and Beyond Series, 57. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Blakemore, Diane 1987. *Semantic constraints on relevance*. Oxford: Blackwell.
- Blakemore, Diane 2002. *Relevance and Linguistic Meaning: The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brinton, L. J. 1996. *Pragmatic markers in English: Grammaticalization and discourse functions*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Brown, G. and G. Yule 1983. *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erman, Britt 1987. *Pragmatic expressions in English: A study of you know, you see and I mean in face-to-face conversation*. = Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in English 69. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

³⁵ (1) **A:** *You take the first turning on the left.*
B: *So we don't go past the university (then).* (Blakemore 1987: 85)

(2) [Seeing someone return home with parcels]
B: *So you've spent all your money.* (Blakemore 1987: 86)

- Fraser, Bruce 1990. An approach to discourse markers. = *Journal of Pragmatics* 14: 383–395.
- Fraser, Bruce 1996. Pragmatic markers. = *Pragmatics* 6: 167–190.
- Fraser, Bruce 1999. What are discourse markers? = *Journal of Pragmatics* 31: 931–952.
- Fuller, Janet M. 2003. Discourse marker use across speech contexts: A comparison of native and non-native speaker performance. = *Multilingua* 22: 185–208.
- González, Monserrat 2004. *Pragmatic markers in oral narrative — the case of English and Catalan*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Halliday, M. A. K. and Hasan, R. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Hansen, Maj-Britt Mosegaard 2006. A dynamic polysemy approach to the lexical semantics of discourse markers. Fischer, Kerstin (ed.). *Approaches to Discourse Particles*. Oxford: Elsevier.
- Hansen, Maj-Britt Mosegaard 1998. *The function of discourse particles: a study with special reference to spoken standard French*. Amsterdam—Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Hatch, Evelyn 1992. *Discourse and Language Education*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hirschberg, J. and D. Litman 1993. Empirical studies on the disambiguation of cue phrases. = *Computational Linguistics* 19: 501–30.
- Holmes, Janet 1995. *Women, Men and Politeness*. Longman, London.
- James, Deborah 1974. The Syntax and Semantics of Some English Interjections. = *Papers in Linguistics* 1: 3. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan.
- Knott, Alistair and Sanders, Ted 1998. The classification of coherence relations and their linguistic markers: An exploration of two languages. = *Journal of Pragmatics* 30: 135–175.
- Kroon, Caroline 1995. *Discourse particles in Latin*. Amsterdam: Gieben.
- Levinson, S. C. 2004. Deixis and Pragmatics. L. Horn & G. Ward. (eds.) *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell. 97–121.
- Mey, J. 1993. *Pragmatics: an introduction*. Oxford: Blackwell.
- Nikula, Tarja 1996. *Pragmatic Force Modifiers*. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House.
- Östman, Jan-Ola 1982. The symbiotic relationship between pragmatic particles and impromptu speech. Enkvist, Nils Erik. (ed.) *Impromptu speech: a symposium*. Abo: Meddelanden från Stiftelsen för Abo akademi forskningsinstitut. 147–177.
- Petőfi S. János 2009. *Officina Textologica 15. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. II. Adalékok a verbális szövegek szövegössze-*

- függőség-hordozóinak vizsgálatához*. Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Redeker, Gisela 1990. Ideational and pragmatic markers of discourse structure. = *Journal of Pragmatics* 14: 367–381.
- Redeker, Gisela 1991. Linguistic markers of discourse structure. = *Linguistics* 29: 1139–1172.
- Redeker, Gisela 2006. Discourse markers as attentional cues at discourse transitions. Fischer, Kerstin. (ed.) *Approaches to Discourse Particles*. Amsterdam: Elsevier.
- Risselada, Rodie and Spooren, Wilbert 1998. Discourse markers and coherence relations. = *Journal of Pragmatics* 30, 131–133.
- Romaine, Suzanne and Lange, Deborah 1998. The use of *like* as a marker of reported speech and thought: a case of grammaticalization in progress. Chesire, J. and Trudgill, P. (eds.) *The Sociolinguistics Reader Volume 2: Gender and Discourse*. Bristol: J W Arrowsmith.
- Schiffrin, Deborah 1987. *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schourup, Lawrence 1999. Discourse markers: tutorial overview. = *Lingua* 107: 227–265.
- Stenström, Anna-Brita 1990. Lexical items peculiar to spoken discourse. J. Svartvik (ed.) *The London-Lund Corpus of Spoken English: description and research*. Lund, Lund University Press: 137–175.
- Stenström, Anna-Brita 1994. *An introduction to spoken interaction*. London and New York: Longman.
- van Dijk, T. A. 1977. *Text and context. Explorations in the semantics and pragmatics of discourse*. London: Longman
- Widdowson, H. G. 2004. *Text, Context, Pretext*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Wierzbicka, Anna 1991. *Cross-Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction*. (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 53). Berlin/New York: Mouton de Gruyter.